

Лариса Кочубей

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ У ФРАНЦІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сутність та основні форми взаємодії між владою та опозицією у Франції за період президентства Ф.Олланда. Розглянуто французьку модель парламентської опозиції та з'ясовано вагомість застосування інформаційно-комунікативних

технологій для подолання кризи довіри у французькому суспільстві. Визначено основні ключові напрями для врахування у сучасній українській політичній діяльності.

Ключові слова: влада, опозиція, взаємодія, інформаційно-комунікативні технології, Союз за народний рух, Франція, Україна.

Kochubey L. Interaction between the power and the opposition in France: Experience for Ukraine

The article analyzes the essence and main forms of interaction between power and opposition in France during the presidency of F.Hollandthe French model of parliamentary opposition is considered and the importance of using information and communication technologies to overcome the crisis of confidence in the French society is clarified. The main key areas for consideration in modern Ukrainian politics are identified.

Key words: power, opposition, interaction, information and communication technologies, UMP, France, Ukraine.

Проблема взаємин влади і опозиції є вкрай актуальною на сьогодні. У сучасній Україні спостерігається брак довіри і до влади, і до опозиції. У цьому контексті існує два типи суперечностей. Перший – ідеологічний, коли сторони добре знають позиції одна одної, але мають протилежні погляди. До згоди в такому разі прийти вкрай складно. Другий тип суперечностей походить від неповної інформованості. Якщо говорити про взаємодію за лінією «влада – опозиція», то в низці випадків незадоволеність формується через неповне або неправильне розуміння мотивів або наслідків рішень, що приймаються.

У такій ситуації потенціал, закладений у концепціях інформаційного суспільства, повинен бути реалізований з максимальною користю. Саме інформаційно-комунікативні технології здатні допомагати зняттю протиріч між владою і суспільством, які дуже часто відбуваються через недостатню інформованість, неможливість отримати інформацію.

Розв'язанню проблем взаємовідносин між різними суб'єктами влади, визначенню сутності, форм, функцій опозиції, її взаємовідносин з провладними політичними суб'єктами присвячено праці М. Михальченка, Ф. Рудича, Д. Бірса, В. Орловського, О. Петренка, І. Немкевича, А. Криги та ін. [1]. У цих працях розглянуто правові

засади діяльності опозиції; питання її інституалізації, взаємовідносин влади і опозиції. Деякі дисертаційні дослідження [2] розглядають взаємовідносини між урядом та опозицією як в українському, так і європейському парламентському середовищі, намагаються визначити правовий статус опозиції та її взаємовідносини з владою. Детальний аналіз взаємодії влади та опозиції на початку ХХІ ст. здійснено фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова [3].

Разом із тим, процес дослідження цих проблем в Україні перебуває лише на початковій стадії. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є: з'ясувати, яким чином взаємодіють влада та опозиція в одній із провідних європейських демократій – Франції та що корисного можна взяти з такого досвіду України.

Якщо виходити від традиційних уявлень про владу, на думку А. Сунгурова [4], то за «силової і атрибутивно-субстанціональної концепції інститут опозиції можливий, але сумнівний з погляду легальності, тому що в першому випадку перемагає найсильніший і править, нав'язуючи свою волю всім, не припускаючи ніякої «альтернативної влади», якою хотілося б бути опозиції». У другому випадку за погоджувальної концепції влади та концепції відношення інститут опозиції вбудований у систему владних відносин унаслідок узгоджувальних процедур, переговорів і легалізації двосторонньої політичної комунікації. При цьому опозиція розділяє базові цінності суспільства й несе разом із владою відповідальність за все, що відбувається із точки зору виконання власних функцій – якісної політичної критики урядового курсу й надання суспільству власних проєктів і альтернатив. Така опозиція є конструктивною.

Опозиція визначається як політичний інститут, метою діяльності якого є вираження інтересів і цінностей, не представлених у діяльності правлячого режиму. З погляду розстановки політичних сил у владних структурах (наприклад, у парламенті), парламентська опозиція – це політичні сили, які представлені в парламенті, але не входять до правлячої більшості та не підтримують дії уряду.

Сам термін «опозиція» не є характерним для світової законодавчої традиції, і саме через це більшість країн не визначають цей термін у нормативно-правових документах, адже чітко визначити в правовому полі, що є опозицією, майже неможливо.

Позитивною рисою наявності опозиції є запобігання монополізації влади, а негативною ознакою – дестабілізація громадського порядку.

Серед основних засобів та технологій взаємодії влади з опозицією є: часткове блокування, створення коаліцій з певними групами в опозиції, практика здобуття підтримки шляхом «торгівлі» голосами, узгодження інтересів, створення погоджувальних комісій, проведення «круглих столів» тощо. Однією із ознак творення взаємовідносин між владою та опозицією є їх гнучкість.

Взаємодію вважають взаємозумовленим процесом впливу одних суб'єктів на інші; керованим процесом реалізації зв'язків, який будується на основі загального та специфічного в діяльності сторін, що взаємодіють, задля досягнення нового якісного рівня. Взаємодією може бути процес узгодження та взаємного врахування різних соціальних інтересів.

Політична взаємодія влади й опозиції визначається як «вербальний і невербальний обмін ними обґрунтованими й, як правило, протилежними змістами, позиціями, поглядами відповідно до їх переконань і певних правил і процедурами з метою прийняття важливих політичних рішень із соціально-значимих проблем» [5, с.29].

Специфічними формами політичної взаємодії влади й опозиції є конфліктний дискурс (дебати, суперечки, критичне обговорення (двостороння критика) і дискурс узгоджень (переговори, «круглі столи», пакти). Конфліктний дискурс звужує поле свідомості політичних опонентів, спрямований на виявлення розходжень у позиціях, дозволяючи знайти предмет неузгодженості інтересів. Повноцінність політичного дискурсу визначається наявністю «аналізу» і «синтезу», тобто присутністю двох цих форм дискусії.

Поширеною формою політичної діяльності є мітинг – збори прибічників певного рішення, ідеї, яка перетворюється на вимогу – заборонити або дозволити щось, підтримати чи засудити тощо. Головне, що відбувається на мітингу – це формування психологічної готовності індивідів приступати до дії, до конкретних заходів, щоб здійснити свої вимоги. Тут також відбувається пропаганда об'єднуючої ідеї засобами промов, скандування, транспарантів, масового скупчення. Для «мітингової» політичної діяльності

характерним є домінування певної однієї ідеї, переважання емоційного над раціональним, витіснення логічності аргументів гучністю голосу, войовничістю промов. Коли панує мітинговий стиль політичної взаємодії, стають вельми ускладненими досягнення згоди між учасниками політичного процесу, пошук задовільних рішень спільних проблем через дискусію.

Одним з механізмів взаємодії влади з опозицією має бути закон про опозицію. В Україні такий закон на сьогодні відсутній. Єдине, що маємо на сьогодні, – це проект Закону «Про парламентську опозицію» [6], внесений до Верховної Ради 19.03.2014 (№ 4494) та взятий за основу 10.04.2014 (№ 4494).

8 квітня 2015 р. Верховна Рада України відхилила законопроект «Про парламентську опозицію» від 10 квітня 2014 р. Це рішення підтримали 228 депутатів. У лютому 2015 р. Регламентний комітет рекомендував відхилити законопроект і «доручити Комітету підготувати нову редакцію Регламенту Верховної Ради України, в якому передбачити засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України та парламентської опозиції» [7].

Однак відсутність Закону «Про парламентську опозицію» характерна й для країн Європи. Так, М. Росенко зазначає з цього приводу: «Особливістю існування парламентської опозиції в європейських країнах є те, що в більшості країн опозиційна діяльність окремими законами не регулюється, а поняття інституційно оформленої опозиції сприймається де-факто. Історичні традиції публічного управління базуються на стабільній партійній системі. При цьому політичний склад більшості та меншості є приблизно однаковим, та опозиція після чергових виборів стає «більшістю», а «більшість» – переходить в опозицію (США, Бельгія, Великобританія, Португалія, Швеція, Франція тощо)» [8].

Звертаючись до практики нашої країни, можна сказати, що історія опозиції в Україні є досить тривалою та різноманітною. Опозиційність в Україні мала ситуативний характер аж до 2000 р., коли вперше за всі роки незалежності було поставлене питання стосовно закону про опозицію. Але існували певні фактори, які гальмували перетворення тодішньої української опозиції на впливовий та легітимний інститут. Це, перш за все, особливості

політичної системи (несформована політична культура, відсутність дієвих механізмів діалогу влади та опозиції тощо), недостатня розвиненість інститутів громадянського суспільства та відсутність механізму передачі влади.

Необхідно зазначити, що спроби прийняття закону про опозицію були в багатьох країнах СНД у середині 90-х рр. ХХ ст. Однак у жодній з них так і не було ухвалено такого закону. На нашу думку, це пов'язано з тим, що потреба в регулюванні статусу опозиції виникає на перехідному етапі становлення демократії в державі. Сучасний демократичний політичний процес у країнах не стимулює появи законів про опозицію, тож у країнах СНД це питання також було закрито [9].

Сьогодні парламентська меншість в Україні має низку прав: пропорційний розподіл посад в органах парламенту; право ініціювати створення тимчасових слідчих комісій парламенту, процедуру притягнення Кабінету Міністрів України до політичної відповідальності; можливість впливати на законодавчий процес на етапі розгляду законів. Діяльність парламентської меншості, як і більшості, фінансується за рахунок коштів Державного бюджету.

Обсяг прав, якими наділяється парламентська меншість, у різних країнах не є однаковим і визначається специфікою кожної з моделей, у межах якої функціонує меншість. Найбільш поширена типологія моделей розроблена на основі таких критеріїв як: рівень формальної інституціоналізації, який описує ступінь включення опозиційних партій у діяльність парламенту та його органів; рівень законодавчого впливу, який визначає роль меншості у законодавчому процесі, встановлену за формальними та неформальними правилами та звичаями. На підставі названих критеріїв можна виділити й французьку модель парламентської опозиції.

У зарубіжних країнах, в яких питання взаємин з опозицією дискутується та вирішується вже протягом тривалого часу, існують свої бачення цієї проблеми. Однак треба зазначити, що в демократичних країнах більшість, яка формує та втілює в життя певний політичний курс, традиційно бере до уваги необхідність дотримання прав політичної меншості, насамперед, через загрозу опинитися в опозиції після чергових виборів. Статус опозиції не регулюється окремими законами. Адже немає потреби «дублювання» прав та

обов'язків, які регламентуються конституційним законодавством. Так, діяльність інституційно неформованих опозиційно налаштованих політичних кіл чи громадян регламентується законами про об'єднання громадян, свободу виявлення політичних поглядів і переконань, про свободу зібрань та доступ до інформації тощо.

Розглянемо французьку модель парламентської опозиції, у якій спостерігається більш широке коло можливостей для діяльності опозиції та екстраполяція такого досвіду на політичне підґрунтя України [10].

У інформаційно-аналітичному дослідженні «Лабораторія законодавчих ініціатив. Програма сприяння парламенту України Університету Індіани США» (від 2006 р., проаналізовано, що поєднання законодавчого регулювання діяльності опозиції через норми конституцій та регламенти законодавчих органів із традиційним функціонуванням певних механізмів є поширеною практикою для демократичних країн [11].

Стаття 48 Конституції Франції гарантує наступне: «Щонайменше одне засідання на тиждень резервується в пріоритетному порядку для запитань членів Парламенту і відповідей Уряду» [12]. Характерним є те, що в межах хоча б одного засідання, присвяченого запитам уряду, питання, що надходять від парламентської більшості, чергуються з питаннями від опозиції.

Цікавою формою діяльності опозиції є можливість звернення до Конституційної Ради задля контролю конституційних законів, якщо це звернення підтримало 60 депутатів або сенаторів.

Одним із засобів опозиції є використання права на процедуру висловлення недовіри уряду шляхом голосування резолюції догани уряду. Це досить цікава технологія, зважаючи на те, що фактично ці вотуми недовіри уряду майже ніколи не досягали мети. Майже з 40 таких резолюцій, ініційованих у П'ятій Республіці, лише один виявився позитивним [13]. Але головним у цій технології є те, що «ця норма забезпечує політичній меншості реальну можливість, як мінімум, звернути увагу громадськості та викласти свою точку зору на певні аспекти урядової політики».

Змішана форма правління у Франції, яку ще називають французькою напівпрезидентською моделлю, на відміну від класичних змішаних республік, не передбачає чіткого розмежування статусу

більшості та опозиції. Існує право ініціювання та ухвалення вотуму недовіри уряду представниками опозиції.

Надсилаються запити до уряду, на які останній зобов'язаний дати відповідь протягом двох місяців. Для цього раз на тиждень проводяться спеціальні засідання, присвячені запитам до уряду, час виступів на яких розподіляється між фракціями пропорційно до їх чисельності. Такі засідання транслює телебачення. За рік робляться тисячі запитів. Щорічно парламентські фракції надсилають до уряду Франції близько п'ятнадцяти тисяч письмових запитів [14]. Лідер опозиційної фракції може порушити питання про закінчення засідання, перевірку кворуму, поіменне голосування. Це забезпечує опозиції можливість гальмувати або блокувати законодавчі ініціативи уряду. Існує також традиція зустрічей президента з опозицією. Відповідно до іншої, також не закріпленої в Конституції, традиції при створенні парламентських слідчих комісій до їх складу входять (пропорційно до розміру фракцій у Національних Зборах) представники усіх політичних груп.

Значну роль для побудови взаємовідносин влади й опозиції у Франції відіграла також поправка, яка була внесена до статті 61 Конституції Франції у 1974 р. [15, с.232]. Ця поправка дозволяє передавати закони до Конституційної ради для перевірки їх конституційності шістдесятьом депутатам або шістдесятьом сенаторам. Опозиція, таким чином, отримала можливість регулярно звертатися до органу конституційного контролю, що є дієвим засобом законодавчого забезпечення її прав.

Аналіз літератури з діяльності опозиції та влади у Франції доводить розходження позицій авторів публікацій про можливість опозиції у парламенті Франції. Більшість дослідників констатують позитивність моделі взаємовідносин опозиції та влади у Франції. Але є й такі, хто висловлює іншу думку: «Парламентська більшість у Франції ще слабша, ніж у Великій Британії. Французька опозиція не має не тільки жодної змоги брати участь у виробленні державної політики, а й спеціального статусу та жодних компенсаційних повноважень, таких як у Великій Британії (наприклад, встановлювати порядок денний упродовж визначеної кількості парламентських днів). Можливості для опозиційної діяльності у Франції вкрай обмежені.

Зокрема, через це тут часто вдаються до непарламентських форм протесту й опозиційної діяльності: страйків, мітингів, демонстрацій та ін.» [16, с.65].

І влада Франції, і опозиція широко використовують різноманітні акції, кампанії та заяви для підтримання свого іміджу та залучення на свій бік більшості електорату.

Зокрема, влада сучасної Франції надзвичайно зацікавлена у тому, щоб провести *податкову реформу*, що було однією з передвиборчих обіцянок президента Олланда. Але враховуючи те, що для успішного проведення реформи уряду доведеться зменшити витрати на робочу силу (це вимоги бізнесу), покращити перерозподіл доходів, знизити податковий тягар для малозабезпечених прошарків населення і при цьому наповнити державний бюджет, у суспільстві панує певна зневіра у позитивне вирішення цього питання. Тим більше, що опозиція має своє бачення цієї проблеми. Але виконавча влада, яка зараз втрачає у Франції підтримку населення, дуже розраховує на цей крок уряду [17].

Для налагодження відносин з опозицією уряд, у свою чергу, вдається до деяких поступок, незважаючи на підрив власного іміджу в очах інших соціальних верств населення.

Про це свідчить скасування скандального податку на багатство в розмірі 75 % від доходів більш ніж мільйон євро. Нововведення було однією з найгучніших обіцянок президентської кампанії кандидата Франсуа Олланда. У 2014 році французький уряд запровадив податок на багатство строком на два роки. Податок викликав обурення не тільки ділових кіл та опозиції. Конституційна рада прийняла критичне щодо уряду рішення, засудивши фіскальний тиск на капітал. Францію почали залишати олігархи і актори. Зокрема, після заяв уряду до Бельгії переїхали багатий француз, власник Luxury Group LVMH Бернар Арно і актор і режисер Жерар Депардье, який узяв також російське громадянство. У Франції почався відтік великого капіталу. Зваживши на всі «за» і «проти», уряд вирішив не продовжувати дію податку згодом, а саме – з 1 лютого 2015 р. [18].

PR-технологіями як уряду, так і опозиції у Франції можна розглядати їх програмні заяви щодо певних проектів уряду [19].

Певною технологією можна вважати і нещодавне (у лютому 2015 р.) винесення опозиційною партією Франції «Союз за народний рух» на голосування парламенту вотуму недовіри уряду [20].

У 2015 році у Франції вперше застосували одне з положень нового антитерористичного закону, який був ухвалений у листопаді минулого року. Йдеться про заборону покидати межі країни особам, які можуть взяти участь у бойових діях на боці таких екстремістських угруповань, як «Ісламська держава».

Результати президентських виборів у Франції визначають зовнішню і внутрішню політику країни на майбутнє п'ятиріччя. Інакше кажучи, президентські вибори – це обрання шляху розвитку країни на найближчий п'ятирічний період.

На сьогодні Ф. Олланд просить своїх співвітчизників почати жити по-іншому. Погодитися на так званий «акт відповідальності» – на економію, урізання бюджетних витрат і зменшення податків для бізнесу [21, с.89].

Влада і опозиція Франції будують свої відносини досить часто навколо розв'язання соціальних проблем.

Так, аналізуючи результати дослідження, яке проводилося Міністерством освіти Франції (всього опитано 8000 учнів), соціолог О.Галлан зазначає, що в сучасній Франції «республіканський пакт» порушений, а рівність доступу до освіти є порожнім словом, оскільки освітня система «виокремлює еліту, але не може допомогти самореалізуватися більшості» [22]. Влада не приховує, що збирається підтримувати кращі найбільші навчальні заклади. Така логіка не у всіх у Франції знаходить розуміння.

Опозиція та профспілки Франції розкритикували Ф. Олланда за позицію щодо «Містраль». Можлива відмова від контракту, підкреслюють противники такого кроку, підірве репутацію Франції як торгового партнера і ускладнить становище працівників суднобудівної галузі. Це рішення «підриває довіру до слова, даного Францією» як постачальника озброєнь, вважає видатний представник лівих сил французької політичної сцени, депутат Європарламенту і один з лідерів Партії лівих Жан-Люк Меланшон [23]. Контракт на створення двох гелікоптероносців вартістю 1,66 млрд доларів дозволяє Франції забезпечити роботою близько тисячі осіб. Незважаючи на це, міністр закордонних справ Лоран Фабіус допустив, що договір про продаж кораблів може бути розірваний.

Викликав дискусії у всій країні, дебати на тему ісламської ідентичності у французькому суспільстві вихід роману «Підкорення» Мішеля Уельбека, який відразу став бестселером. Сюжет книги – проєкція країни на 2022 р.: Франція стає ісламською державою, в університетах вводиться обов'язкове вивчення Корану, жінок змушують носити паранджу, легалізується багатоженство. Примітно те, що книга повинна була вийти в продаж у день нападу на Charlie Hebdo. Попередником роману була публікація Еріка Земура «Французьке самогубство». Однією з тем твору було моральне падіння Франції на тлі впевненої інтеграції ісламу. Як наслідок, 5 січня 2015 р. президент Франції Ф. Олланд заявив у інтерв'ю радіостанції FranceInter, що він «буде читати книгу, тому що вона викликає суперечки» [24].

У своїй інаугураційній промові Ф. Олланд зазначив: «Франція повинна довіряти своїй молоді. Я поверну їй те місце, на яку вона заслуговує. Місце лідера» [25].

Участь громадянського суспільства та професійного співтовариства у вирішенні стратегічних питань розвитку країни – це новий крок у вдосконаленні політичної системи та системи прийняття рішень, які раніше були зосереджені виключно в руках еліти. Французькі соціалісти планують значно розширити коло акторів, які беруть участь у переговорному процесі [26, с.162].

Закон «Про безпеку і боротьбу з тероризмом» офіційно набув чинності у Франції після публікації в офіційній урядовій газеті Journal Officiel de la République Française у грудні 2012 р. [27]. Документ, розглянутий за прискореною процедурою і майже одностатейно схвалений обома палатами парламенту, припускає найсуворіші заходи покарання щодо порушників, включаючи тривале тюремне ув'язнення і великі штрафи.

Наприкінці травня 2014 р. президент підписав закон про одностатеві шлюби. Французький президент схвалив документ, згідно з яким одностатеві пари тепер зможуть не тільки офіційно реєструвати свою сім'ю, а й всиновлювати дітей. Законопроект був схвалений усього через добу після того, як конституційна рада Франції визнала його відповідним Основному закону країни. У Франції знову протестують проти одностатевих шлюбів. У Парижі на вулиці вийшли близько 150 тисяч осіб [28].

Рейтинг президента Франції Ф. Олланда впав до рекордно низького рівня. На сьогодні його готові підтримати лише 15 % громадян, про це свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного Міжнародним інститутом вивчення громадської думки You Gov [29].

Опитування проводилося в мережі Інтернет з 8 по 12 листопада 2014 р., в ньому взяли участь 950 осіб. Респондентам ставили запитання: «Як ви оцінюєте діяльність Франсуа Олланда на посту президента Франції?»

Найбільшу заклопотаність у французів викликає *проблема безробіття*. Так, у Бретані – на Заході Франції у листопаді 2013 р. пройшов мітинг «*червоних ковпаків*». Демонстрація проти безробіття і «екоподатку» закінчилася зіткненнями демонстрантів з поліцією. У демонстрації взяли участь, за даними організаторів, 30 тисяч осіб. Прем'єр-міністр Мануель Вальс здійснив візит до проблемного регіону. Глава уряду провів роз'яснювальну роботу і пояснив необхідність введення реформи [30].

У червні 2014 р. показник безробіття у Франції досяг нового максимуму: воно зросло на 11,2% порівняно з тим самим періодом 2013 р. і склало 3 279 400 осіб. Цей факт, зазначає Les Echos, ставить під сумнів обіцянку Ф. Олланда переламати тривалий тренд зростання безробіття.

Палітра думок претендентів на президентську посаду, як у дзеркалі, відобразила *настрої французів*. Перший тур останніх президентських виборів у Франції (22 квітня 2012 р.) показав певну поляризацію французького політичного життя. Йдеться про посилення двох угруповань – у край лівого і в край правого спрямування. Разом у першому турі вони зібрали близько 30 % голосів виборців. На вкрай лівому фланзі багато голосів здобув Жан-Люк Меланшон – голова створеного в 2009 р. Лівого фронту, до складу якого увійшли Ліва партія, яка відмежувалася від Соціалістичної партії (СП), Французька комуністична партія, а також екологи. Меланшон побудував свою кампанію на критиці сучасного капіталізму і соціальної нерівності. Його зовнішньополітична програма видається досить радикальною. Меланшон вважає за необхідне відмовитися від Лісабонського договору, покласти край «міжнародному фінансо-

вому домінуванню США», створивши альтернативну долару нову світову валюту, а також вивести Францію з НАТО і розпустити цю організацію. Він здобув у першому турі підтримку 11,1 % виборців, обійшовши центриста, прихильника євроінтеграції Франсуа Байру, який набрав тільки 9,13 % голосів (проти 18 % в 2007 р). Однак найбільшою несподіванкою першого туру президентських виборів 2012 р. у Франції виявилось третє місце виступаючої з традиційною для крайніх правих внутрішньополітичною програмою Марін Ле Пен, президента Національного фронту. М. Ле Пен, яка збрала 17,9 % голосів виборців, виступає за відмову Франції від євро, вважає НАТО реліктом холодної війни і висловлюється за розвиток тісних російсько-французьких зв'язків. Марін Ле Пен, лідер французької праворадикальної партії Національний фронт, вважає за необхідне «зруйнувати» євризону та повернути французький франк як національну валюту [31].

Переможцем першого туру виборів, а згодом і всіх президентських перегонів став головний суперник Н. Саркозі Ф. Олланд, який набрав 6 травня 2012 р. у другому турі 51,62 % голосів виборців. На виборах він представляв програму найстарішого лівого політичного об'єднання Франції – Соціалістичної партії, яка виступила в союзі з невеликою партією Лівих радикалів. Ф. Олланд, відомий французький політичний і державний діяч, багато років очолював Соціалістичну партію Франції (1997–2008 рр.), був депутатом Національних зборів Франції (1988–1993 рр.; 1997–2012 рр.), мером міста Тюль (2001–2008 рр.) і головою Генеральної ради департаменту Коррез (2008–2012 рр.). Відзначається, як і його суперник, великою працездатністю і завзятістю в досягненні мети, має блискучу освіту. Він посів чільне місце серед випускників Національної школи управління, знаменитої ENA. Добре знає економіку: викладав її в паризькій Вищій школі політичних наук (Sciences-Po). Володіє винятковим почуттям гумору: під час виборчої кампанії у світ вийшла збірка політичних анекдотів, автором яких є Ф. Олланд [32, с.89].

Досвід керівництва Соцпартією [33] допоміг Ф. Олланду виробити і розвинути в собі такі якості, як уміння розуміти людей, згуртовувати їх навколо себе і спільно знаходити компромісні рішення. Не схильний уникати конфліктів, він здатний,

проте, зрозуміти, що конфліктні ситуації не завжди приводять до потрібних результатів.

Серед основних політичних партій Франції на сьогодні є:

- Соціалістична партія (PS) (з 1971 р.): належить прем'єр-міністр Франції Мануель Вальс;
- Зелені. Екологія (EELV) (з 1984 р.)
- Радикальна ліва партія (PRG) (з 1972 р.)
- Французька комуністична партія (ФКП) (з 1920 р.)
- Союз за народний рух (UMP) (з 2002 р.)
- Новий центр (NC) (з 2007 р.)
- Демократичний рух (модем) Національний фронт (FN) (з 1972 р.): крайня права.

Французька опозиція в особі партії Союз за народний рух (SNR) систематично піддає критиці різні дії нинішнього президента Франції. Так, зокрема, французька опозиція піддала критиці Ф. Олланда за розтрачання державних коштів на оплату охорони своєї неофіційної супутниці – акторки Жюлі Гайє.

Аналогічні критичні відгуки лунають і з боку вкрай лівої опозиції, традиційно близької до правлячої у Франції Соцпартії.

Хоча варто зазначити, що скандал, викликаний публікацією, благотворно позначається не тільки на кар'єрі актриси Гайє, а й на рейтингу Ф. Олланда, який, згідно з результатами опитування, зріс на 2 %, порівняно з показником грудня 2013 року [34].

«Опозиційна партія «Союз за народний рух» винесла на парламентське голосування вотум недовіри уряду Франції. Відповідне рішення було ухвалене у зв'язку з тим, що прем'єр-міністр країни Мануель Вальс вдався до статті 49.3 Конституції, яка дозволяє прийняти законопроект без голосування в Національних зборах. На думку представників опозиції, це свідчить про те, що уряд не може проводити структурні зміни через недостатню підтримку парламенту [35].

Французьке видання *Libération* опублікувало досє під заголовком «Система царя», підготовлене кореспондентом Лорреном Мійо і присвячене російським агентам впливу у Франції [36]. Всього журналіст виділяє сім підгруп з-поміж тих, хто захищає

інтереси та імідж Росії серед французів: починаючи від політиків і промисловців і закінчуючи університетськими викладачами.

Першу з таких груп автор класифікує як «крайні праві, плацдарм Москви» у Франції. «З усіх французьких політичних партій Національний фронт найбільш прихильно налаштований до Володимира Путіна, – зазначає журналіст. За словами Марін Ле Пен, російський президент – «патріот», який захищає «цінності європейської цивілізації».

«Ми хочемо будувати майбутнє Європи разом з Росією», зазначає автор Емерік Шопрад, відповідальний за міжнародні відносини Національного фронту. Цей автор геостратегії вкрай правої французької партії по кілька разів на рік буває в Росії, з якою він налагодив численні «дружні відносини».

Ближче до краю правого політичного спектра колишній член ультраправої студентської групи GUD («Group Union Défense», «Група союз захисту») Андре Шанкло організовує діяльність «колективу Франція-Росія» та Асоціації «Франція – Донбас». Остання організувала влітку 2014 р. мітинги в Парижі і навіть послала кілька французьких волонтерів на Схід України як підкріплення проросійським сепаратистам.

До групи підтримки Путіна можна віднести Філіпа де Вільє. У серпні 2014 р., коли російські танки захоплювали Схід України, президент «Руху за Францію» зустрівся з Путіним на його новій території в Криму і обговорював проекти парків розваг за моделлю французького парку «Пюї дю Фу»: один мав бути побудований у Москві, а інший у Криму.

Третю підгрупу проросійськи налаштованих французів можна поділити за критерієм недовіри до НАТО, що є рушійною силою деяких лівих сил. У рядах лівих політичних сил захоплення Володимиром Путіним підживлюється різними джерелами натхнення: антиамериканізмом, критикою ЄС і лібералізму, пошуком іншої політичної моделі, але буває, що це просто бажання виділитися із загальної маси.

«Потрібно підтримувати добрі відносини з Росією, це в інтересах всієї Європи», – заявив Жан-Люк Лоран, лідер «Республіканського і громадянського руху» (MRC), який об'єднав групу дружби Франція–Росія в нижній палаті парламенту Франції і

намагається розвивати співробітництво свого міста Ле-Кремлен-Бісєтр під Парижем з Дмитровським районом Московської області.

Серед головних опозиціонерів країни на сьогодні є Н. Саркозі.

Екс-президент Франції Н. Саркозі обраний головою однієї з провідних опозиційних партій країни – «Союзу за народний рух» (UMP).

Саркозі здобув перемогу з 64,5 % голосів. Найближчий конкурент Саркозі – екс-міністр сільського господарства Бруно Ле Мер – заручився підтримкою 29,18 % голосів, третій кандидат на цю посаду – депутат від департаменту Дром Ерве Марітон – набрав 6,32 % голосів, повідомляє РБК-Україна з посиланням на французьке видання Le Figaro [37].

Внутрішньопартійні вибори стартували в ніч на 29 листопада 2014 р., главу UMP обирали члени партії з допомогою електронного голосування. У виборах взяли участь близько 60% членів партії по всій Франції.

UMP – провідна правоцентристська партія країни, що виникла в 2002 р. під час французьких президентських виборів на підтримку Жака Ширака. У 2012 р. Саркозі, який також виступав кандидатом від UMP, програв президентські вибори кандидату від Соціалістичної партії Ф. Олланду. Про бажання брати участь у президентських виборах 2017 р. Саркозі тоді прямо не згадував, але спостерігачі зауважують, що посада голови UMP послужить йому трампліном до президентських виборів 2017 р. [38].

Окрім того, шансів йому додають результати виборів до рад департаментів, які відбулися 22–29 березня 2015 р. у Франції та виявилися серйозним випробуванням для найбільших французьких партій і керівництва країни. За результатами березневих виборів переможцем змагань став Н. Саркозі – лідер партії «Союз за народний рух» (СНР). Подальше зростання популярності праворадикального Національного фронту робить боротьбу між домінуючими на політичній арені лівими і правими силами (соціалістами й консерваторами) більш жорсткою, заплутаною та інтригуючою. Вибори підтвердили наявність у Національного фронту сталого електорату – 20–25 % виборців по всій країні. Опозиція прагнула перетворити голосування на референдум напередодні набагато важливіших виборів до рад регіонів у грудні нинішнього року і з далеким прицілом на вибори президента Франції,

намічені на 2017 р. Із цього погляду підсумки голосування вже нині змушують французьких політиків замислитися про свою довгострокову передвиборчу стратегію. Для пересічних французів минулі вибори продемонстрували нову реальність – політична система їхньої країни перестала бути двопартійною [39].

Праве видання «Фігаро» вважає, що саме Н. Саркозі допоможе СНР вийти з кризи. «Щоб СНР вийшла зі стану невизначеності, в якому вона зараз перебуває, Н. Саркозі не може залишатися у двозначному становищі», – зазначається в «Фігаро» [40].

ЗМІ залишаються і на сьогодні провідним джерелом формування громадської думки у суспільстві, донесення своїх поглядів для якомога ширших верств населення. Хоча на сьогодні надзвичайно зростає роль Інтернет ресурсів. За допомогою Інтернет порталів, соціальних мереж можна залучити на свою сторону чималу кількість молоді. Багато політиків світового рівня ведуть блоги та мають персональні сторінки в соціальних мережах Facebook та Twitter.

Президент Франції Ф. Олланд назвав напад на офіс журналу «Шарлі Ебдо» терористичною атакою. «Жоден варварський акт не зможе заглушити свободу преси. Ми – єдина країна, яка зможе реагувати і згуртуватися» [41].

11 січня 2015 р. в Парижі пройшов республіканський марш в пам'ять про жертви терактів 7–9 січня. У ньому взяли участь керівництво Франції і кілька десятків керівників та представників держав світу – Бельгії, Великобританії, Німеччини, Іспанії, Італії, Польщі, Росії, України та інших.

Франція завжди була країною з розвиненою інформаційно-комунікативною системою. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. французькі державні ЗМІ відіграли важливу роль у формуванні міжнародного інформаційно-комунікаційного простору. Це французьке інформаційне агентство «Франс-Прес» (АФП), телевізійна мережа TV5 і міжнародне французьке радіо RFI. Головні причини створення національних комунікаційних засобів, які залишаються актуальними і сьогодні, – це створення національного незалежного інформагентства, яке могло б служити голосом нової Франції; необхідність гідно представляти інтереси Франції за кордоном; бажання французького уряду мати власне джерело інформації та позбутися конкурентів. Особливістю французьких зовнішніх засобів комунікації є те, що

майже всі вони є державними та повністю контролюються МЗС Франції. Вони є найголовнішим засобом політичної пропаганди і контрпропаганди у Франції, «першоджерелом» міжнародної політичної інформації. Офіційний сайт МЗС Франції є головним засобом комунікації. Більш детально розглянемо деякі аудіовізуальні та друковані засоби масової інформації Франції. Агентство «Франс-Прес» (АФП), яке від 1957 року має статус самостійної юридичної особи, є одним з найбільших інформаційних агентств у світі. Регіональні редакції АФП мають вісім різних напрямів та працюють для Далекого і Близького Сходу, для англомовної Африки, франкомовної Північної Африки і держав, які знаходяться на півдні від Сахари, для Латинської Америки і Карибських островів, де населення іспанськомовне, для арабських країн, де населення розмовляє арабською мовою. У кожній з цих редакцій пропорція новин, що стосуються регіону, коливається від 40% до 60%. Кожна регіональна редакція відповідає за поширення матеріалів на своїй території. Філіали АФП розташовані у 165 країнах світу [42, с.21–23].

Наступним за рівнем ефективності засобом масової інформації є телевізійний канал TV5, що діє на міжнародному рівні. З самого початку канал був орієнтований на франкофонну аудиторію. Метою створення телемережі стало культурне і політичне об'єднання країн навколо «ідеолога» інтегрованого франкофонного простору – Франції. Окрім TV5, важливу комунікаційну роль відіграє ще один канал – Canal France International. Значно меншу аудиторію має радіо RFI. RFI є державним радіо і повністю фінансується МЗС Франції. При цьому радіо контролюється одразу двома органами – МЗС Франції та Міністерством культури і комунікації Франції. Важливим засобом комунікації є широко представлені друковані видання. Серед них найбільш авторитетним є щоквартальний інформаційний журнал МЗС «Лабель Франс» («Label France»). Журнал друкується на дев'яти мовах та поширюється за кордоном. Також журнал можна побачити в електронному форматі на сайті МЗС.

Сучасну опозицію в Україні умовно поділяють на парламентську та позапарламентську. Такий підхід доречний для використання на загальноукраїнському рівні, оскільки в деяких регіонах країни опозиційні партії мають більшість в обласних,

районних і міських радах, їх представники обрані головами міських, селищних і сільських рад.

Оскільки у Верховній Раді опозиція не оформлена інституційно, це дає змогу певним силам говорити про свою опозиційність задля отримання певних електоральних бонусів. Критеріями визначення опозиційності вважаємо: ступінь підтримки політичною силою урядових рішень і консолідовані голосування із парламентською більшістю.

Парламентська опозиція більшою мірою, ніж будь-яка інша, перебуває «біля влади». Така близькість, як правило, призводить до того, що опозиція орієнтована не на боротьбу за ідею, а на боротьбу за владу. Опозиціонери традиційно будують свої очікування на тому, що їх більшою мірою, ніж провладні сили, підтримує електорат. Це – помилка, яка свідчить, що нинішня опозиція не орієнтується в електоральних настроях та очікуваннях, а отже – не може запропонувати привабливої для електорату мотивації дій. Понад те, в наш час у пересічного українця не викликає ентузіазму заклик до дій, що ведуть до революції або хаосу, оскільки будь-який індивід прагне стабільності, а не стану «вічної революції та війни».

Отже, сучасна опозиція ідеологічно не здатна бути реальною альтернативою чинній владі так само, як і влада не має ніякого авторитету у людей. При цьому вона роз'єднана, а лідери різних політичних партій не шукають шляхів до об'єднання. Також в опозиції немає практики конструктивної боротьби із владою. Вона використовує або передвиборчу, або революційну риторику, спрямовану на «швидкий» результат. Це, як правило, або риторика «очорнення» конкурента, або риторика «телевізійної» опозиції, яка мало що може запропонувати в «живому» форматі, а працює в режимі «рекламної» матриці-слогана [43, с.152].

Для опозиції є вигідним культивування теми патерналістських очікувань від влади. При цьому опозиція втрачає симпатиків саме тому, що, формуючи повсякденні практики громадян, індивід усе більше орієнтується на свої можливості, а не на гарантовані державою.

Висновки

У парламентській опозиції Франції перебуває кілька партій, і якщо до влади приходять непрезидентська політична сила, тоді

опозиція і президент створюють так звану спільну опозицію. При цьому президент не бере активної участі у прийнятті урядових рішень і керує виключно міжнародною діяльністю.

Якщо ж брати приклад із французької моделі, то опозиція все одно залишається при владі та бере участь у вирішенні державних питань, що дає змогу владі і опозиції контролювати одне одного і ефективно між собою комунікувати.

Грамотне використання інформаційно-комунікаційних технологій, прозорість процесу обговорення й ухвалення рішень можуть знімати суперечності, що виникають. Використання інформаційних технологій здатне вивести на новий рівень не лише якість і терміни надання державних послуг, але і відкритість влади.

Аналіз взаємодії влади та опозиції Франції дозволяє виокремити такі позитивні моменти, які можна використати й у політичному житті України.

По-перше. Це все-таки більша толерантність у застосуванні інформаційної взаємодії. З того, що нам відомо, інформаційні кампанії як опозиції, так і влади у Франції все-таки не є абсолютно «чорними» й не переходять межі кримінального законодавства. По-друге, цікавим є той момент, що опозиція і влада в період великих потрясінь (як, наприклад, після останнього терористичного акту в Парижі) виступають як єдине ціле, знаходять шляхи порозуміння в таких питаннях. По-третє, під PR-технології опозиції закладено законодавчий фундамент, який дозволяє опозиції будувати зв'язки з громадськістю, не переходячи межу законодавства. В Україні бажано було б також створити законодавче підґрунтя для PR-технологій як влади, так й опозиції, чітко встановивши їх можливості.

Механізми взаємодії влади та опозиції у Франції та Україні не підлягали системному та ґрунтовному вивченню. Тому зроблені висновки є орієнтовними для подальших досліджень. Такі дослідження є вкрай необхідними, тому що французька модель опозиції та її діяльності є однією з найвідоміших у світі і її досвід мав би велике значення для розвитку парламентаризму в Україні. А ще, на думку посла України у Франції Олега Шамшура, «можливо, вперше за всю історію існування нової незалежної України у Франції почало змінюватися ставлення до України. Все більше політиків, все більше людей починає сприймати Україну не як

державу, яка перебуває в тіні «старшого брата», великого сусіда, а як незалежну, динамічну силу, величину в європейській політиці. Для того, щоб у Франції сприймали Україну дійсно серйозно, як партнера, причому, партнера надійного і перспективного – процес тривалий» [44].

Водночас опозиція ще не сприймається суспільством як реальна альтернатива владі. Коли влада починає тиснути на таких політиків, у них виникає альтернатива: або приєднатися до влади – ставати опозиціонерами-опортуністами, або йти на війну – бути радикалами. Тож можемо зробити висновок, що за останні роки в Україні нічого не змінилося у кращий бік і довіра людей до влади не зросла, а лише збільшилася кількість каналів впливу на людей.

---

1. Михальченко М. Взаємодія політичної влади і опозиції як політологічна проблема / М. Михальченко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 3. – С. 20–33; Рудич Ф. М. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст /Ф. М. Рудич // Віче. – 2013. – №17. – С.11–18; Васильєва С. В. Конституційно-правовий статус політичної опозиції / С. В. Васильєва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hse.ru/data/2010/05/12/1217381805/Книга%20Оппозиция.doc>; Бірс Д. Права та обов'язки опозиційних партій в демократичних країнах / Д. Бірс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pdp.org.ua/index.php?id=-txl&a=1429>; Крига А. А. Інституціоналізація опозиції в Україні – шлях до демократизації державного управління / А. А. Крига [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kaaddu.pdf>; Немкевич И. В. Зарубежный опыт законодательного закрепления прав политического меньшинства / И. В. Немкевич // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2014. – № 5 (86). – С. 71–78; Орловський В. К. Сутність і політичний імідж парламентської опозиції / В. К. Орловський // Політологія. – 2011. – Вип.163, Т. 175. – С. 58–63; Петренко О. Парламентська опозиція: європейський досвід і Україна / О. Петренко // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. № 12. – С. 146–152.

2. Ірха К. О. Взаємовідносини між урядом та опозицією: світовий досвід та українські реалії. – автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / Ірха К. О. – Луганськ, 2010. – 20 с.; Совгира О. В. Правовий

статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. В. Совгира. – К., 2005. – 21 с.

3. Опозиція в Україні // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С. 2–44.

4. Сунгуров А. Ю. Взаимодействие власти и структур гражданского общества: возможные модели / А. Ю. Сунгуров // Гражданский диалог. – 2008. – № 3. – С. 12–17.

5. Бойко О. Аналіз інформаційно-комунікативних технологій як механізму досягнення політичного результату / О. Бойко // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2009. – Вип. 11. – С. 29–34.

6. Проект закона Украины от 19.03.2014 № 4494. О парламентской оппозиции. Дата рассмотрения: 19.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3GU00A.html.

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/POLITICS/rada-vidhilila-zakon-pro-parlamentsku-opoziciyu-169244.html> 8 квітня ДТ.UA

8. Росенко М. І. Парламентська опозиція: сутність і політичний імідж, участь у політичному житті / М. І. Росенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2010_2/doc/5/04.pdf

9. Резолюция ПАСЕ 1601 «Процедурные рекомендации относительно прав и обязанностей оппозиции в демократическом парламенте». – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hri.ru/docs/?content=doc&id=456>.

10. Шаповаленко М. О. Взаємовідносини між урядом і опозицією: світовий досвід та українські реалії / М. О. Шаповаленко, О. В. Авксентьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/MONITOR/oktober08/9.htm>

11. Лабораторія законодавчих ініціатив. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/>

12. Constitution of 4 October 1958 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2013 :<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8808/preview>.

13. Взаємовідносини між урядом та опозицією: світовий досвід та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/9.htm>.

14. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації: Інформаційно-аналітичне дослідження / Лабораторія законодавчих ініціатив. Програма сприяння парламенту України Університету Індіани (Блумінгтон, США). – К., 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parl.gc.ca/information/library/PRBrubs/bp47-e.htm#OPPOSITION>.

15. Конституции государств Европейского Союза. – М. : Издательская группа ИНФРА : М-НОРМА, 1997. – 816 с.

16. Філіп де Сюремен. Парламентська опозиція у Франції: законодавче забезпечення і традиції діяльності / Філіп де Сюремен // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С. 65–66.

17. Пресса о перспективах налоговой реформы во Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20131126-pressa-o-perspektivakh-nalogovoi-reformy-vo-frantsii/>.

18. Правительство Франции хочет отменить скандальный налог на роскошь. – 2015. – 3 янв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/world/4637062-pravitelstvo_frantsii_khochet_otmenit_skandalnyu_nalog_na_roskosh.htm

19. Див.: Діяльність парламентської опозиції: корисний досвід для України // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2007. – Число 26 (373). – 23 липня.

20. Во Франции оппозиция вынесла на голосование вотум недоверия правительству. – 17.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.beltsynd.ru/2015/02/18/world/vo-francii-oppoziciya-vynesla-votum-nedoveriya-pravitelstvu>.

21. Jenkins S. La vie personnelle, François Hollande – le moindre de ses problèmes / Simon Jenkins // The Guardian. – 2014. – 20 Janvier [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.theguardian.com

22. Galland O. Pourquoi les jeunes ont peur / O. Galland // Nouvel obs. – P., 2009. – 21–22 mai. – №23–24. – P.21.

23. Оппозиция и профсоюзы Франции раскритиковали Олланда за позицию по «Мистралям». – 2014. – 4 сент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vz.ru/news/2014/9/4/703885.html>

24. LeFigaro. Оригинальное заявление дано FranceInter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lefigaro.fr/livres/2015/01/05/03005-20150105ARTFIG00131-hollande-lira-soumission-de-houellebecq-car-il-fait-debat.php>

25. Олланд Ф. Инаугурационное выступление Президента Французской Республики. – 2012. – 15 мая / Ф. Олланд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archives.lesechos.fr/archives/2012/lesechos.fr/05/15/0202063387555.htm>.

26. Лапина Н. Ю. Модернизация системы высшего образования во Франции: Проблемы и решения / Н. Ю. Лапина // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – №2: Модернизация образования в Европейских странах. – С.142–63.

27. У Франції набув чинності строгий антитерористичний закон // NEWSONE. – 2012. – 23 грудня.

28. Франция вновь протестует против однополых браков // Сегодня. UA. – 2013. – 26 мая.

29. Аналітичний журнал. Вибори Орг. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://vybory.org/articles/prezident-fransua-olland-okonchatelno-poteryal-doverie-frantsuzov.html>

30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://france3-regions.francetvinfo.fr/bretagne/bonnets-rouges>
31. Ле Пен закликала вивести Францію з єврозони і повернути свою валюту // Укр. правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Financial Times. – 2015. – 9 березня.
32. Зверева Т. В. Итоги президентских выборов и внешняя политика Франции / Т. В. Зверева // *Международная жизнь*. – 2012. – №5. – С.76–90.
33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parti-socialiste.fr/articles/leurope-telle-que-nous-la-voulons-ne-peut-pas-se-reduire-une-organisation-de-lausterite>
34. Личная жизнь Франсуа Олланда под прицелом французской оппозиции. – 2015. – 13 февр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/news/world/europe/13-02-2015/1248481-france-0/>
35. Во Франция оппозиция выдвинула вотум недоверия правительству. – 2015. – 17 февраля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://runews24.ru/world/17022015-vopros-doveriya-pravitelstvu.html>
36. Мийо Л. Система царя: кто во Франции защищает российские интересы / Лоррен Мийо // *Libération*. – 2014. – 28 октября.
37. Саркози возглавил крупнейшую оппозиционную партию Франции // *PRo* политику. – 2014. – 30 ноября.
38. Саркози возглавил крупнейшую оппозиционную партию Франции. 2014. – 30 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20140610-triumvirat-partii-soyuz-za-narodnoe-dvizhenie-gde-budet-mesto-nikolya-sarkozi/>
39. Коваль О. Франция: вибори – локальні, наслідки – глобальні / О. Коваль // *Дзеркало тижня*. – 2015. – 3 квітня. – №12.
40. Правая оппозиция во Франции теснит президента. – 20014. – 17 дек. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wordyou.ru/v-mire/pravaya-oppozitsiya-vo-francii-tesnit-prezidenta>
41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2015/01/07/01016-20150107LIVWWW00152-en-direct-Charlie-Hebdo-Paris-fusillade.php>
42. Карбасова О. В. Коммуникационный менеджмент во внешней политике Франции в конце XX века: / Ольга Вячеславовна Карбасова. – М. : Междунар. центр социально-полит. исследований консалтинга, БФРГТЗ «Слово», 2010. – 266 с.
43. Петренко О. Парламентська опозиція: європейський досвід і Україна / О. Петренко // *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 12. – С.146–152.
44. Габриелян Е. Посол Украины во Франции: Украина сделала окончательный выбор модели развития / Е. Габриелян // france.mfa.gov.ua. — 2014. – 4 декабря.